

आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण

प्रा. डॉ. विलास विठ्ठलराव गुजर

मत्स्योदरी अध्यापक विद्यालय, जालना

प्रस्तावना :

ज्या क्रियाशील विचार संपन्नतेतून कर्तृत्व आणि नेतृत्व निर्माण होते ती विचार संपदा यशवंतराव चव्हाण यांच्याकडे होती. यशवंतराव संकुचित मर्यादांच्या पलीकडे पोहोचलेले भारताचे भवितव्य त्याच्या आधुनिक स्वरूपात पाहणारे आणि आपल्या मूलभूत विचारांशी एकनिष्ठ राहणारे त्यांचे नेतृत्व ही महाराष्ट्राला लाभलेली एक मोठी देणगी आहे. जनतेतून निर्माण झालेल्या या नेतृत्वात इतिहासाला नवीन वळण लावण्याचे सामर्थ्य आहे. अशा कर्तृत्वसंपन्न नेत्याचे विचार हे महाराष्ट्राचे सांस्कृतिक शैक्षणिक राजकीय वैभव आहे. आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान महत्वपूर्ण आहे. महाराष्ट्राच्या आणि देशाच्या राजकारणात त्यांनी निस्वार्थी भावनेने आयुष्यभर कार्य केलेल्या यशवंतरावांचा क्रम फारच वरचा लागतो. ते खऱ्या अर्थाने बहुजनाचे, शेतकरी, कष्टकरी, कामगार यांचे नेते होते. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार होते. महाराष्ट्राची अस्मिता, स्वाभिमान तेवत ठेवण्याचे काम यशवंतरावांनी अखंडपणे केले, जेव्हा हिमालय संकटात सापडतो; तेव्हा त्याला महाराष्ट्रातील सह्याद्रीची आठवण येते. हा इतिहास आहे ज्यावेळी देशावर संकट आले त्यावेळी महाराष्ट्राच्या निधड्या छातीने ते परत लावले. महाराष्ट्राच्या सामाजिक व राजकीय इतिहास दुर्दम्य आशावाद निर्माण करण्याचे काम यशवंतरावांनी केले. हा महाराष्ट्र यशवंत विचारांचा आहे व यशवंतरावांचे विचार दिल्लीपुढे कधीही झुकणार नाही. ही किमया आहे सारी यशवंतराव चव्हाण साहेबांची. पंडित नेहरूंनी यशवंतरावांचा कर्तबगार मुख्यमंत्री म्हणून गौरव केला होता.

श्री डेबरभाई राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष यांनी काँग्रेस संघटनेत श्री चव्हाण हे एक उत्कृष्ट तरुण नेते मिळाले आहेत असे यशवंतरावांचा संबंधी गौरवोद्गार काढले होते. श्री कन्हैयालाल मुन्शी उत्तर प्रदेशाचे माजी राज्यपाल यांच्या मते काँग्रेसमध्ये तरुण रक्त नाही, काँग्रेसला तरुण नेतृत्व नाही असे काही लोक म्हणतात पण त्यांचे म्हणणे चूक आहे. काँग्रेसच्या तरुण रक्ताचा व पुरोगामी विचारांचा प्रत्यक्ष पुरावा म्हणजे यशवंतराव होत. सर्वोदयी नेते जयप्रकाश नारायण यांनी देखील यशवंतराव हे सर्व तरुण आणि सर्वात यशस्वी मुख्यमंत्री आहेत असे गौरवोद्गार काढले होते. आपल्या प्रखर ध्येयवादामुळे यशवंतराव तरुणांचे स्फूर्तिस्थान, ध्येयवाद्यांचे आशास्थान व बहुजन समाजातील शतकानंतर उदयास आलेली शक्ती बनले होते. यशवंतराव म्हणजे विचार आचार यांचा समन्वय होते.

महाराष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासाला दिशा देण्याचे कार्य या थोर पुरुषांनी केले त्या थोरांच्या मांदियाळीतील एक रत्न म्हणजे यशवंतराव चव्हाण. महाराष्ट्राच्याच नव्हे तर देशाच्या राजकारणात त्यांनी आपल्या वेगळेपण सांभाळून महत्त्वाच्या भूमिका पार पाडल्या आहेत. राजकारण, प्रशासन, अर्थकारण आणि समाजकारण अशा विविध क्षेत्रात त्यांनी ध्येयवादी निष्ठेने समर्थ कर्तृत्वाने

आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा ठसा उमटवलेला आहे, विक्रम आणि संयम, सेवा आणि साधना सत्संगाने व्यासंग पुरुषार्थ आणि परमार्थ ही त्यांच्या जीवनाचे अविभाज्य अंगे आहेत, सर्वच क्षेत्रात जवळ श्रेष्ठता असूनही अहंता नव्हती हे यशवंतरावांचे वैशिष्ट्य होते, त्यांचे जीवन म्हणजे एक ध्येय यात्रा होती, त्यांनी आपली यात्रा निश्चयपूर्वक पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला.

यशवंतरावांची व्यक्तिमत्त्व हे अष्टपैलू होते. त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा एक पैलू म्हणजे ते कर्तव्यदक्ष व मुरब्बी प्रशासक होते. त्यांच्याकडे कुशाग्र बुद्धिमत्ता प्रभावी आकलन शक्ती, त्वरित निर्णय घेण्याची क्षमता, घेतलेले निर्णय अमलात आणण्याचे कौशल्य व चातुर्य कामाचा उरक, योजकता व कल्पकता उपक्रमशीलता व कार्यक्षमता थोडक्यात व योग्य तेच प्रेमळ शब्दात सांगण्याची हातोटी, भरमसाठ आश्वासने न देता पूर्ण करण्यायोग्य वचन देऊन ते पूर्ण करण्याचा स्वभाव, लोक राज्यात लोकांच्या सुख-दुःख याविषयीची जाणीव व ती दूर करण्याची तळमळ व कार्यकुशलता प्रशासनावर वचक आणि वेळप्रसंगी प्रशासनास सांभाळून घेण्याची त्यांची मनोवृत्ती कोणत्याही प्रश्नाच्या मूळ कारणांकडे जाण्याची वृत्ती, अधिकाऱ्यांवर विश्वास टाकून त्यांच्याकडून आपल्याला पाहिजे त्या प्रकारे काम करून घेण्याची त्यांची हातोटी, संयमी व क्षमाशीलवृत्ती प्रशासन आणि निवड प्रक्रियेच्या कार्यात अहस्तक्षेपवाद इत्यादी. महत्त्वपूर्ण गुणांमुळे यशवंतराव एक उत्कृष्ट प्रशासक ठरतात.

यशवंतरावांचा जीवनपट :

यशवंतरावांचा जन्म १२ मार्च १९७३ रोजी सातारा जिल्ह्यातील देवराष्ट्र या गावी झाला. यांची कौटुंबिक परिस्थिती बेताचीच होती. १९३०-३२ सालात असहकार आंदोलनात सहभाग व त्यासाठी त्यांना पंधरा महिन्यांचा तुरुंगवास झाला. १९३४ आली मॅट्रिक परीक्षा उत्तीर्ण करून कोल्हापूर येथे राजाराम महाविद्यालयांमध्ये प्रवेश घेतला. १९३८ साली मुंबई विद्यापीठाची बी. ए. पदवी उत्तीर्ण झाले. १९४०-४१ साली एल.एल.बी परीक्षेत चांगले यश मिळवून वकिलीच्या व्यवसायास प्रारंभ केला. २ जून १९४२ रोजी फलटण येथे वेणूताई सोबत विवाहबद्ध झाले आणि काही महिन्यातच भूमिगत झाले. १९४६ साली असेंबली च्या पहिल्या निवडणुकीत दक्षिण सातारा मतदारसंघातून निवड व पुढे गृह खात्याचे पार्लमेंट सेक्रेटरी म्हणून नियुक्ती झाली. १९५२ साली पुरवठा मंत्री म्हणून निवड झाली. १ नोव्हेंबर १९५६ रोजी विशाल द्विभाषिक मुंबई राज्याची स्थापना व मुख्यमंत्री म्हणून संधी मिळाली. १४ नोव्हेंबर १९६६ रोजी केंद्रीय गृहमंत्री म्हणून नियुक्ती. २६ जून १९७० रोजी केंद्रीय अर्थमंत्री म्हणून पदभार स्वीकारला. ऑक्टोबर १९७४ मध्ये केंद्रीय परराष्ट्र मंत्री म्हणून नियुक्ती आणि पुढे १९७७-७८ साली लोकसभेतील विरोधी पक्ष नेते म्हणूनही काम पाहिले. जुलै १९७९ मध्ये चरणसिंग यांच्या संयुक्त मंत्रिमंडळात उपपंतप्रधान आणि गृहमंत्री म्हणून नियुक्ती झाली. २५ नोव्हेंबर १९८४ रोजी दिल्ली येथे यशवंतरावांचे निधन झाले.

यशवंतरावांचे महाराष्ट्राच्या विकासातील योगदान :

आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास यशवंतराव चव्हाणांच्या योगदानाच्या अभ्यासाशिवाय पूर्ण होऊ शकणार नाही. यशवंतराव चव्हाण हे महाराष्ट्राचे तर भूषण होतेच पण महाराष्ट्राने देशाला दिलेली एक प्रगल्भ राजकीय, शैक्षणिक, प्रशासकीय सामाजिक, सांस्कृतिक तसेच अभ्यासू नेतृत्व होते महाराष्ट्राच्या वैचारिक आणि सांस्कृतिक जडणघडणीत फार मोठे योगदान त्यांनी दिले त्यांनी महाराष्ट्राबरोबरच देशाच्या विकासासाठी महत्त्वपूर्ण कार्य केले होते. यशवंतरावांकडे शौर्य आणि

आत्मविश्वास हे महत्त्वाचे प्रशासकीय गुण होते. सन १९६२ या युद्धात सैनिकांचा खचलेला आत्मविश्वास त्यांच्यात पुन्हा जागृत केला तसेच पानशेत धरण फुटीनंतर ते संकट ग्रस्तांचे जातीने सांत्वन करीत, धीर देत होते. कुठलेही काम ते अत्यंत विचारपूर्वक आणि नियोजनबद्ध करण्याबाबत यशवंतरावांचा कटाक्ष होता. यशवंतरावांची लोकशाहीवर नितांत श्रद्धा होती. महाराष्ट्राला सुसंस्कृत वळण लावण्याचे काम त्यांनी केले. यशवंतराव हे कर्तबगार व कुशल प्रशासक होते. त्यांनी महाराष्ट्राला व देशाला कुशल प्रशासन दिले. त्यांनी कधीही सत्तेचा गैरवापर केला नाही. सत्तेच्या उपयोग त्यांनी जनकल्याणासाठी केला. यशवंतरावांनी विरोधकांना बरोबर घेऊन पुढे जाण्याची प्रथा सुरू केली. विरोधकांना विश्वासात घेऊन ते लोकहिताच्या गोष्टीला प्राधान्य देत असत.

लोकशाही राजकारणामध्ये मी चांगले काम करतो, लोकांच्या उपयोगाचे काम करतो, एवढी कसोटी आपुरी आहे काम चांगले तर केलेच पाहिजे पण काम चांगल्या प्रकारे झाले आहे याची प्रचिती आली पाहिजे. लोकांना ते जाणवले पाहिजे. म्हणूनच मी म्हणतो की राज्यकारभाराची खरी कसोटी लोकांच्या समाधान आता हे सरकार चांगले असून उपयोग नाही तर सरकार चांगले आहे राज्य कारभार चांगला चालला आहे असे लोकांना वाटले पाहिजे जाणवले पाहिजे, तरच तो सरकारी कारभार चांगला म्हणता येईल. ही यशवंतराव चव्हाणांची लोकशाही राज्य कारभाराविषयीची धारणा होती. महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक, साहित्यिक, वैचारिक जडणघडणीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे.

संदर्भ :

- १) काळे बाबूराव. 'यशवंतराव चव्हाण' प्रकाशक नारायण दत्तात्रय रेगे, महिमा, मुंबई १९५९ पृ. क्र. ३
- २) यशवंतराव चव्हाण 'युगांतर' प्रकाशक आणि अनिरुद्ध अनंत कुलकर्णी विजय नगर पुणे. २००६ पृ. क्र. १ ते ११.
- ३) रामभाऊ जोशी 'इतिहास एक पान' प्रकाशक केसरी प्रकाशन पुणे. १९७६ पृ. क्र. ४
- ४) उपरोक्त पृ.क्र. ५
- ५) चव्हाण शेषराव 'यशवंतराव चव्हाण आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार' विमल पब्लिकेशन्स औरंगाबाद ते १९९० पृ. क्र.२ उपरोक्त पृ.क्र.५
- ६) कालिदास दिनकर फड 'यशवंतराव चव्हाण यांचे प्रशासकीय नेतृत्व आणि विचार एक चिकित्सक अभ्यास डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद. फेब्रुवारी २०१४ पृष्ठ १ उपरोक्त ४
- ७) भरतराव तुकाराम भोरे 'यशवंतराव चव्हाण यांच्या राजकीय व सामाजिक विचार एक अभ्यास स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड. पृ. क्र. ७